

Maria Doroszkiewicz
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Wrocławski

„MY I ONI”. WSPÓŁCZESNA PRASA ROSYJSKA O AUTOSTEREOTYPACH, STEREOTYPACH, WIZERUNKACH I UPREDZENIACH ETNICZNYCH W ZETKNIĘCIU KULTURY ROSYJSKIEJ Z ZACHODNIĄ

Zanim świat ogarnęła fala globalizacji, opozycja „my – oni” czy też „swoi – obcy” w wymiarze etnicznym dotyczyła głównie, choć oczywiście nie tylko, narodów zamieszkujących graniczące ze sobą państwa, przedstawiciele mniejszości narodowych w konfrontacji z większością, emigrantów w zetknięciu z kulturą kraju, do którego przybyli. Wiele napisano o wzajemnych stereotypach i uprzedzeniach etnicznych tego typu.¹ Historię badań nad stereotypem obcego i przeciwstawieniem „swój – obcy” w polskiej myśli humanistycznej zawiera praca Z. Benedyktowicza.²

Przemiany końca XX wieku spowodowały otwarcie wielu pól kontaktów międzykulturowych, co sprzyja uaktualnieniu wielu dawnych uprzedzeń, wizerunków i stereotypów etnicznych i wzbogacaniu ich o nowe obserwacje. Jednym z takich obszarów jest zetknięcie kultury rosyjskiej z kulturą

---

¹ Opozycja między „swoim” a „obcym”, zgodnie z poglądem zaprezentowanym w pracy W. Iwanowa i W. Toporowa (В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы. Древний период*, Москва 1965, s. 63–65) stanowi od najdawniejszych czasów obok opozycji: „bliski – daleki”, „dom – las”, „męski – żeński”, „starszy – młodszy” jedną z możliwych konkretyzacji szeroko rozumianych stosunków społecznych. Jest ona jedną z możliwych realizacji bardziej ogólnej opozycji związanej z pragmatycznymi celami społeczności, opozycji między „pozytywnym” a „negatywnym” w stosunku do społeczności i jednostki. O stereotypach etnicznych zob. też: J. Bartmiński, *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?*, *Przegląd Humanistyczny* (1994)5: 81–101; A. Kroh, *O Szwajku i o nas*, Nowy Sącz 1992; Ю.А. Сорокин, *Речевые маркеры этнических и институциональных портретов и автопортретов (Какими мы видим себя и других)*, *Вопросы языкознания* 1995-6: 43–45. T. Szarota, *Niemiecki Michel. Dzieje narodowego symbolu i autostereotypu*, Warszawa 1988; H. Taborska, *Językowe wykładniki opozycji „swoi – obcy” w procesie tworzenia etnicznej tożsamości*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 61–68.

² Z. Benedyktowicz, *Portrety „obcego”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 78–81.

Zachodu. Konieczne jest tu odniesienie się do dychotomii: Wschód – Zachód oraz umiejscowienie w niej Rosji, krajów Europy Zachodniej, Środkowej i Wschodniej i Ameryki. Ze względu na obszerność i kontrowersyjność zagadnienia przyjmuję za W. Janowem, że o przynależności do Wschodu bądź Zachodu decyduje suma lub raczej kompleks wszystkich wzajemnych związków i współzależność wszystkich czynników psychologicznych jednostki lub narodu. Zachód stanowi zatem pewną duchową całość, tak samo jak Wschód, Afryka, Ameryka, Rosja. Obszerną historię problemu zawiera cytowana tu praca.³ Mit czy też stereotyp Zachodu i Ameryki od dawna stanowił nieodłączny element mentalności rosyjskiej, funkcjonował w literaturze, pełnił funkcję narzędzia ideologicznego, istniał też w świadomości szarego człowieka.⁴ Zachód jednak był daleko. Obecnie, wskutek przemian politycznych i społecznych przełomu wieków, jest tuż-tuż. Pojawia się w postaci obcojęzycznych reklam i niezliczonych zapożyczeń, obcego modelu życia i obcokrajowców, stających się częścią codzienności rosyjskiej. Stał się też osiągalny i prawdziwość mitów i stereotypów o nim można jeśli nie zawsze zweryfikować samemu, to przynajmniej skonfrontować z opinią kogoś, kto był i widział.

Współczesna publicystyka rosyjska jest terenem takiej konfrontacji wzajemnych mitów, stereotypów i uprzedzeń Rosjan i cudzoziemców z Ameryki i Europy Zachodniej z obserwacjami cudzoziemców przebywających w Rosji i Rosjan, którzy byli na Zachodzie. Podejmuje się w niej próby nakreślenia wizerunku człowieka z Zachodu we własnej świadomości, a także w świadomości Rosjanina oraz Rosjanina we własnej świadomości i w świadomości człowieka z Zachodu. Tematem niniejszego artykułu jest zestawienie stereotypów i autostereotypów etnicznych Rosjanina i cudzoziemca – niewątpliwie najczęściej przez współczesną prasę rosyjską poruszane i z największą pasją komentowane zagadnienie z kręgu tematycznego: „my a oni”.

Niekiedy Zachód występuje tu jako pewna całość przeciwstawiana Rosji, bez precyzowania, czy mowa jest np. o Francji, czy o Ameryce. Na takie postrzeganie „świata obcego” jako amorficznego zwraca uwagę m.in. J. Fary-

³ В. Янів, *Нариси до історії української етнопсихології*, Мюнхен 1993, s. 104.

⁴ Por. J. Smaga, *Америка. Mentalność rosyjska. Słownik*, red. A. Lazari, Katowice 1995, s. 8: „Od połowy XIX w. idea Ameryki nabiera w Rosji dwoistego charakteru. To (...) Nowy Świat stwarzający nieograniczone możliwości dla ludzkiej inicjatywy i energii, wolny od przesądów i skrupowań Starego Świata. Równocześnie Ameryka to przykład wulgarnego praktycyzmu, ubóstwa duchowego, braku aspiracji duchowych. Dwoistość tej idei odzwierciedla spór orientacji słowiańskiej i okcydentalistycznej. Proamerykańskie i antyamerykańskie tendencje – od idealizacji do paszkwilu – współistnieją odąd trwale w mentalności i kulturze rosyjskiej (...). Od połowy lat osiemdziesiątych (XX w.) idea Ameryki ilustruje sprzeczne tendencje społeczeństwa (rosyjskiego) przeżywającego transformację ustrojową. Ameryka to demokracja, państwo prawa, arcydzieła techniki, organizacyjna sprawność, racjonalizacja wysiłku, „ale równocześnie to wcielenie technologicznej utopii, konsumpcyjna degradacja świata – materialnego i duchowego – w pustynię, podobną do krajobrazu księżycowego”.

no: „Badania semantycznej kategorii obcości w języku rosyjskim wykazują, że obcy świat (w opozycji do „swego”) konceptualizuje się jako jednorodny, jednolity(...), nie rozróżnia się oddzielnych krajów (...). Nawet jeśli dostrzeżę się wewnętrzną różnorodność świata obcego, wówczas sama ta różnorodność jest kwalifikowana negatywnie (przybiera charakterystyki chaosu, groźnego nadmiaru, szaleństwa itp. – wystarczy prześledzić metafory przestrogi czy obrony przed »natarciem, zalewem, agresją« kultury i inicjatywy świata zachodniego).(...) Z różnych powodów, ale najważniejszy – obawa o zmaczenie, wypaczenie, zrujnowanie »świata naszego« wraz z jego »zasadami/prawością«. (...) Podobnie cudzoziemiec: budzi nieufność, traktowany jest nie jako indywidualność, lecz bezosobowo – skategoryzowany w ramach stereotypów”.⁵

We współczesnej prasie rosyjskiej z tak ujednoczonym postrzeganiem świata obcego i obcokrajowców spotykamy się np. wtedy, gdy odnotowuje ona specyficzne dla społeczeństwa rosyjskiego większe poszanowanie dla cudzoziemców niż własnych obywateli: „ведь Россия – одно из немногих государств земного шара, в котором иностранцем быть престижнее, чем гражданином собственной страны. После августа прошлого года эта престижность многократно возросла” (Известия, 19.02.99).

O postrzeganiu Zachodu jako pewnej całości możemy też mówić, gdy zasadniczym kryterium różniącym „nas” od „nich” jest standard życia i ukształtowane przezeń cechy: „Главное, конечно, поразительные адаптативные способности наших граждан, которые испытаны в древней и новейшей истории.(...) россиянин в массе своей приспособился, приобвык, нашел приемлемые формы существования. Вряд ли народ, привыкший к размеренной, комфортабельной жизни, перенес бы эксперимент по изменению общественного строя столь стойко.(И,19.02.99); albo: „В условиях российского шоу-бизнеса ни один западный модельер ничего бы создать не смог, а наши – ничего, держатся” (Литературная газета 02.12.98).

Interesujących materiałów do rozważań nad stereotypami, mitami i uprzedzeniami narodowościowymi dostarczają wywiady z cudzoziemcami mieszkającymi i pracującymi w Rosji (ЛГ 18.11.98, 17. 02. 99; И 29.01.99, 30.01.99). Konwencja tego typu materiałów prasowych pozwala na wyzbycie się owej wspomianej na wstępie amorficzności obrazu obcego, niewyróżniania osób i krajów. Jest to możliwe dzięki indywidualizacji, osiągananej przez stosowanie form adresatywnych, podawanie personaliów i innych danych mających „uwiarygodnić” bohaterów reportażu bądź osobę udzielającą wywiadu. Należy przy tym zauważyć, że w materiałach publicystycznych poruszających problematykę „my – oni” „nimi” są najczęściej Amerykanie, a punktem odniesienia dla Rosji – Ameryka.

W materiałach tych znajdujemy zatem: opinie Rosjan o Ameryce i Amerykanach, krajach Europy Zachodniej i ich obywatelach; opinie Amerykanów

⁵ J. Faryno, *Свой – чужой*, w: *Mentalność rosyjska. Słownik*, red. A. Lazari, Katowice 1995, s. 79–80.

o sobie (podważające obiegowe opinie Rosjan o Amerykanach); opinie Rosjan o Rosji i o sobie; opinie Amerykanów o Rosji i Rosjanach; opinie Amerykanów o poglądach Rosjan na Amerykę. Ciekawa jest konfrontacja obiegowego, potocznego obrazu Rosji w oczach cudzoziemców, którzy nigdy w Rosji nie byli, z opinią mieszkających i pracujących tam Amerykanów lub obywateli Europy Zachodniej oraz konfrontacja zakorzenionych w świadomości Rosjan stereotypów dotyczących Ameryki z rzeczywistością. Na uwagę zasługują odnotowywane w prasie obserwacje dotyczące różnic w zachowaniu Rosjan i Amerykanów w podobnych sytuacjach, rosyjskim i amerykańskim stylu życia oraz wpływu długotrwałego pobytu w Rosji na osobowość i zachowanie cudzoziemców. Podobnie zresztą opisywany jest wpływ kontaktu z emigrantami rosyjskimi w Ameryce na osobowość Amerykanina z punktu widzenia emigranta z Rosji.

Przebadany materiał pozwala sporządzić rejestr cech przypisywanych przez ludzi Zachodu (w tabelach dla uproszczenia zwanych cudzoziemcami) Rosji i Rosjanom i składających się na ich potoczny wizerunek Rosji i Rosjan (pokazywany we współczesnej prasie rosyjskiej) i zestawić ten rejestr z rejestrem cech przypisywanych przez Rosjan sobie i swojemu krajowi i składający się na ich potoczny autostereotyp (również pokazywany we współczesnej prasie rosyjskiej). Pozwala też dokonać operacji odwrotnej, tzn. porównać wizerunek Zachodu i ludzi Zachodu w oczach Rosjan z cechami przypisywanymi przez ludzi Zachodu sobie i swoim krajom.

W wykorzystywanych materiałach prasowych oprócz sądów formułowanych explicite o „nas i o nich”, sądów opartych na kontrastach, oraz sądów porównawczych opartych na gradacji pewnej cechy wystąpiło wiele ocen „ich” zawierających się implícite w sądach o „nas” i ocen dotyczących „nas” zawartych w sądach o „nich”. Dlatego też celowe wydaje się rozpatrywanie opinii cudzoziemców o Rosjanach w zestawieniu z opiniami cudzoziemców o sobie, itd.

Wprowadzone oznaczenia tabelach 1 i 2

- (+) – cecha jednoznacznie oceniana przez mówiącego jako dodatnia;
- (-) – cecha jednoznacznie oceniana przez mówiącego jako ujemna;
- (?) – ocena cechy niejednoznaczna;
- (+?) – cecha prawdopodobnie oceniana przez mówiącego jako dodatnia;
- (-?) – cecha prawdopodobnie oceniana przez mówiącego jako ujemna;
- & – oceny prasy;
- * – oceny obiegowe, przytaczane przez prasę i opatrywane komentarzami typu: „у нас бытует мнение; многие считают, что ...”;
- @ – oceny obiegowe, przytaczane przez konkretną osobę w wypowiedzi dla prasy, przeważnie niezgodne z ocenami tej osoby i w jej odczuciu sformułowane na podstawie uprzedzeń;
- ⊕ – oceny konkretnych osób, formułowane w wypowiedziach dla prasy;
- # – oceny niebezpośrednie (mówiące, jak zmieniają się cudzoziemcy pod wpływem kontaktu z Rosjanami, a więc w istocie o tym, jacy są Rosjanie).

W sumie w zebranych materiale udało się wyodrębnić 81 deskrypcji (charakterystyk), będących sądami o „nas” lub o „nich”, w tym 17 sądów Rosjan o cudzoziemcach, 15 sądów Rosjan o sobie, 5 sądów Rosjan o Zachodzie, 5 sądów Rosjan o Rosji, 14 sądów cudzoziemców o Rosjanach, 5 sądów cudzoziemców o sobie, 19 sądów cudzoziemców o Rosji, 4 sądy cudzoziemców o swoim kraju. Jak wynika z powyższych danych, współczesna prasa rosyjska najwięcej uwagi poświęca wizerunkowi Rosji w oczach cudzoziemców, sądom Rosjan o cudzoziemcach, Rosjan o sobie i cudzoziemców o Rosjanach. Zdecydowanie mniej licznie są w niej przywoływane sądy Rosjan o Zachodzie, Rosjan o Rosji, cudzoziemców o sobie i o swoim kraju.

Owe deskrypcje mają najczęściej charakter konstatacji typu: „Шведы – хорошие ремесленники” bądź konstrukcji porównawczych, np.: „Русские не так коммуникабельны, как американцы”, „Американцы более склонны к конкуренции”. Podstawą zawartych w nich sądów stanowią przeważnie cechy charakteru bądź osobowości uważane za typowo rosyjskie lub typowo zachodnie, system wartości i postępowanie w określonych sytuacjach uważane za typowe dla przedstawicieli danej narodowości. Pokażną grupę stanowią sądy, w których ocenie poddaje się wiedzę o obcej kulturze lub postawę w zetknięciu z jej przedstawicielami.

Tabela 1

Cudzoziemcy o Rosji:	Cudzoziemcy o swoim kraju:
⊕ Nic bardziej zadziwiającego jeszcze nie widziałem, wstrząsający kraj, jeden z najbardziej zadziwiających krajów na naszej planecie. (+?)	
⊕ Egzotyczny kraj. (+?)	
⊕ Nigdy nie wiadomo, co wydarzy się jutro (nieprzewidywalność) (?)	
* Kraj zacofany. (-)	
* Kraj uciskany to przez carat, to przez komunizm. (-)	
* Kraj, który należy oświecać i cywilizować. (-)	
* Brak cywilizacji widać z reportaży o życiu politycznym Rosji. (-)	
@ Ludzie umierają z głodu, brak artykułów spożywczych, ogromne kolejki. (-)	

⊗ Wciąż trwa walka lub wojna. (-)	
⊗ Najbardziej wrogi kraj. (-)	
⊕ Jest dosyć spokojnie. (+)	
⊕ Ludzie normalnie pracują i odpoczywają. (+)	
⊕ Medycyna na bardzo niskim poziomie. (-)	
⊕ Spodziewałem się, że będzie czystiej. (-)	
⊕ W Rosji czuję się bardziej żywy. (+)	⊕ W Ameryce muszę żyć jak wszyscy, kupić dom, robić karierę. (?-)
	⊕ Rosjanie niesłusznie uważają Amerykę za ziemię obiecaną – tu jest jak w klatce. (-)
⊕ Cieszę się, że moje dzieci wychowują się w Rosji. (+)	⊕ W Ameryce więcej zła, demoralizującej wolności, narkotyków. (-)
⊕ W Rosji zwykli obywatele nie mają broni. (+?)	⊕ W Ameryce bardziej agresywny świat przestępczy. (-)
Cudzoziemcy o Rosjanach:	Cudzoziemcy o sobie:
⊕ Chętnie pomagają innym, mimo że żyją w trudnych warunkach. (+)	
⊕ Bardzo inteligentni. (+)	
⊕ Małomówni. (?)	
⊕ Nie tak komunikatywni jak Amerykanie. (-?)	
⊕ Nawet ładne kobiety nie umieją się uśmiechać. (-)	
⊕ Każdy Rosjanin to żartowniś i kawalarz. (?+)	
⊕ (Nauczyciele rosyjscy) subiektywni w wystawianiu ocen. (-)	⊕ (Nauczyciele amerykańscy) oceniają obiektywnie, na podstawie punktów. (+)
	⊕ Amerykanie bardziej skłonni do konkurencji. (?+)
⊕ (Uczniowie rosyjscy) odpisują, dają odpisywać i podpowiadają. (-)	⊕ (Uczniowie amerykańscy) pracują indywidualnie, pilnują, aby nikt nie odpisywał. (+)
⊕ (Uczniowie rosyjscy) bardzo zdolni, zaznajomieni z najnowszymi systemami informacyjnymi, nie pozostają w tyle za młodzieżą zachodnią. (+)	

⊖ (Robotnicy w Rosji) pracują, mimo że nie otrzymują wynagrodzenia. (-)	⊖ Amerykanie by strajkowali. (+)
	⊖ Jestem romantykiem, miłośnikiem przygód, do Rosji przyjechałem odnaleźć siebie. (-)
⊖ Powinni zrezygnować z moralizatorskiej postawy wobec Zachodu. (-)	
Rosjanie o Rosji:	Rosjanie o Zachodzie:
& Jeden z nielicznych krajów, gdzie bycie cudzoziemcem jest bardziej prestiżowe niż bycie współobywatelem.	
& Фактор бардака (czynnik bałaganu) – element rzeczywistości rosyjskiej, którego znaczenia nie docenia się na Zachodzie. (-)	
&# zasady biznesu w Rosji: Podatki w Rosji płacą tylko idioci; nie posmarujesz – nie pojedziesz; praca nie zajac – nie ucieknie; wszystko jedno gdzie pracujesz, byle się nie napracować. (-)	
& Brak możliwości urządzenia się, stabilizacji.	* Ameryka – алыс паруса возможностей (kraj wielkich możliwości). (+)
	* Сладкая страна Америка (słodki kraj Ameryka). (+)
	& Szwajcaria wabi rzekami mlecznymi i serem z dziurkami.
	& Brazylia kusi zapachem mielonej kawy.
& Możliwość życia i prowadzenia działalności gospodarczej bez postrzegania sztucznie utworzonych norm społecznych. (+)	& Zachodnie społeczeństwa są zbyt sformalizowane, rynek przesycony, osiągnięcie sukcesu wymaga więcej czasu i starań. (-)
Rosjanie o cudzoziemcach:	Rosjanie o sobie:
* Amerykanie są praktyczni. (+?)	
* Amerykanie nic nie robią za darmo. (-)	
* Estońcy są zimni. (-)	
* Szwedzi są dobrymi rzemieślnikami. (+)	
* Szwedzi nie są oryginalni w swej twórczości artystycznej. (-)	

* Ludzie Zachodu w ogóle cenią tylko zysk i komfort. (-?)	# Nie dbają o karierę (?), # filozofują. (?)
& Ludzie Zachodu przyzwyczajeni do stabilizacji nie zniesliby trudów transformacji ustrojowej tak dobrze jak Rosjanie. (-?)	& Zadziwiająca zdolności przystosowawcze naszych współobywateli, umiejętność funkcjonowania w warunkach kryzysu. (+)
& Żaden zachodni kreator mody nie stworzyłby nic w warunkach rosyjskich. (-?)	& Rosjanie umieją pracować w trudnych warunkach. (+)
& Amerykanie mają we krwi szacunek dla prawa. (+)	⊕ Nieprzestrzeganie prawa – ważny element mentalności rosyjskiej. (-)
& Przeciętny Amerykanin posiada ideały i jest patriotą. (+)	⊕ Są nihilistami. (?)
& Cudzoziemcy w Rosji lub w zetknięciu z emigrantami rosyjskimi za granicą przejmują obyczaje rosyjskie (łamią prawo, stają się bardziej towarzyscy, stają się pesymistami – nie wierzą, że będzie lepiej).	# Są pesymistami – przekonani, że będzie gorzej. (?)
@ Amerykanie nie przyjaźnią się. (-)	
@ Amerykanie nie kochają się, a uprawiają miłość. (-)	
@ Amerykanie nie żenią się, a zawierają kontrakt małżeński. (-)	
⊖ Amerykanie prawie nigdy niczemu się nie dziwią. (+?)	
⊖ Amerykanie prawie nigdy nie narzekają na życie. (+)	# Narzekają na władzę i rząd. (-)
⊖ Amerykanie, jeśli naruszane są ich prawa obywatelskie – dochodzą ich w sądzie. (+)	⊖ Nie walczą o swoje prawa obywatelskie. (-)
	# Piją wódkę. (-)
	& Lubić niektórych z nas to ciężkie brzemię. (-)
	& Boją się być uznani za kraj egzotyczny. (-)
	& W zetknięciu z cudzoziemcami niepotrzebnie przyjmują postawę moralizatorską. (-)
	& W zetknięciu z cudzoziemcami niepotrzebnie pozwalają się pouczać i cywilizować. (-)
	& Co trzeci Rosjanin marzy o emigracji z przyczyn ekonomicznych. (?)

Biorąc pod uwagę reprezentowany w owych sądach punkt widzenia, wśród wyekscerpowanych z przebadanego materiału 81 deskrypcji wystąpiło:

– 38 sądów konkretnych osób, sformułowanych w wypowiedziach dla prasy, cytowanych w prasie w mowie niezależnej bądź zależnej, z podaniem pewnych informacji o autorze owych sądów. Wyłącznie tego typu sądy spotykamy wśród przytaczanych we współczesnej prasie rosyjskiej opinii cudzoziemców o Rosjanach i cudzoziemców o sobie oraz cudzoziemców o swoim kraju. Stanowią one większość wśród sądów cudzoziemców o Rosji. Taka forma prezentowania sądów cudzoziemców w prasie, oprócz pewnego sposobu pokazywania „ich” opinii o „nas”, jest też odejściem od przedstawiania cudzoziemca nie jako indywidualności, lecz bezosobowo – skategoryzowanego w ramach stereotypu, o czym pisał Jerzy Faryno⁶;

– 19 ocen reprezentujących stanowisko prasy rosyjskiej, a zatem mieszczących się w sądach Rosjan o sobie, cudzoziemcach, Rosji i Zachodzie;

– 12 ocen obiegowych, przytaczanych przez prasę i opatrywanych komentarzami typu: „у нас бытует мнение...; многие считают, что...; на Западе думают, что у нас ...” itp. Stanowią one około 1/3 wszystkich sądów Rosjan o cudzoziemcach, wystąpiły też, choć zdecydowanie zdominowane przez sądy konkretnych osób, wśród opinii cudzoziemców o Rosji i Rosjan o Zachodzie;

– 6 ocen obiegowych, przytaczanych w wypowiedziach dla prasy przez konkretne osoby, przeważnie niezgodnych z opiniami tych osób i w ich odczuciu sformułowanych na podstawie uprzedzeń. Zwykle mają one postać: „Один мой знакомый мне сказал..., но я считаю ... Перед приездом в Россию многие мне говорили ..., но оказалось ...; У нас многие считают ..., но это не так; У нас, к сожалению, многие считают ...” i występują w mniejszości wśród opinii Rosjan o cudzoziemcach i cudzoziemców o Rosji. Przy tym i poprzednim typie wypowiedzi – częsty komentarz dodatkowy typu: „всех глупостей и не перечислишь”, jeszcze bardziej podważający opinię obiegową;

– 6 ocen pośrednich, mówiących o tym, jak zmieniają się cudzoziemcy pod wpływem kontaktu z Rosjanami i Rosją, a więc w istocie będących sądami Rosjan o sobie, wśród których stanowią 1/3.

Te dane potwierdzają sformułowaną na wstępie myśl, że prasa dąży do uwiarygodnienia prezentowanego wizerunku „swojego i obcego” przez podanie źródeł sądów, które się składają na ów wizerunek. Dlatego opinie potoczne i obiegowe stereotypy etniczne przywoływane są w tak zdecydowanej mniejszości i to tylko jako kontrast dla wiarygodnych i sprawdzonych sądów konkretnych osób bądź opinii prasy, pod którymi podpisują się konkretni publicyści. Wśród przebadanych charakterystyk znaczną większość (57 z 81) stanowią sądy zdecydowanie wartościujące (dalszych 15 – prawdopodobnie wartościujące), a znaki ocen w poszczególnych grupach sądów ilustruje tabela 2.

⁶ J. Faryno, op. cit., s. 79–80.

Tabela 2

	+	+?	-	-?	?	Suma
Rosjanie o cudzoziemcach	5	2	6	3	1	17
Rosjanie o sobie	2	–	8	–	5	15
Rosjanie o Zachodzie	4	–	1	–	–	5
Rosjanie o Rosji	1	–	3	1	–	5
Cudzoziemcy o Rosjanach	3	1	5	1	1	11
Cudzoziemcy o sobie	3	2	–	–	–	5
Cudzoziemcy o Rosji	5	4	9	–	1	19
Cudzoziemcy o swoim kraju	–	–	3	1	–	4
Suma	22	9	35	6	8	81

Z danych przedstawionych w tabeli wynika, że wśród sądów Rosjan o cudzoziemcach negatywne mają nieznaczną przewagę ilościową nad pozytywnymi, podczas gdy wśród sądów Rosjan o sobie negatywne zdecydowanie przeważają. Dokonała się zatem zmiana w tendencji do przedstawiania „swojego” jako pozytywnego przy równocześnie zdecydowanie negatywnym wizerunku obcego.⁷ Wśród nielicznych sądów Rosjan o Rosji zdecydowanie przeważają negatywne, w równie nielicznej grupie sądów Rosjan o zagranicy większość stanowią pozytywne. Wśród sądów cudzoziemców o Rosjanach nieco więcej jest ocen negatywnych. Wśród opinii cudzoziemców o Rosji zanotowano równowagę ocen pozytywnych i negatywnych. Znamienny jest fakt, iż w nielicznej grupie sądów cudzoziemców o sobie wszystkie były pozytywne, podczas gdy w równie skąpo reprezentowanej grupie sądów o swoim kraju wszystkie były negatywne.

Na zakończenie parę słów o wizerunkach, w które się owe sądy układają. Cudzoziemcy, którzy przebywają w Rosji, postrzegają ten kraj przede wszystkim jako nieprzewidywalny, wyjątkowy, zadziwiający, egzotyczny. Motyw wyjątkowości, nieprzewidywalności, specyficzności Rosji przewija się zresztą we współczesnej prasie rosyjskiej nie tylko przez przytaczane w niej sądy cudzoziemców. O jego obecności w wizerunku Rosji kreowanym już nie przez cudzoziemców, lecz przez Rosjan i prasę rosyjską świadczą często i w różnych postaciach pojawiające się parafrazy czterowiersza Tiutczewa *Умом Россию не понять*⁸. Ten mit

⁷ J. Faryno, op. cit.

⁸ Ф.И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1957: четверостишие: „Умом Россию не понять, Аршином общим не измерить: У ней особенная стать – В Россию можно только верить.”

wyjątkowości, niezrozumiałości, nieprzewidywalności jest celowo przez prasę podtrzymywany.⁹ Równocześnie jednak prasa odnotowuje fakt, iż Rosjanie nie chcą, aby Rosja była postrzegana przez cudzoziemców jako kraj egzotyczny. W pozostałych opiniach cudzoziemców, którzy zetknęli się z Rosją, jawi się ona jako kraj normalny, spokojny, stosunkowo bezpieczny, dający cudzoziemcowi poczucie wolności od reguł, których musiałby przestrzegać we własnym kraju, choć niezbyt czysty i z medycyną na bardzo niskim poziomie. Te sądy pozostają w sprzeczności z obiegowymi, potocznymi sądami o Rosji, przytaczanymi przez prasę bądź cudzoziemców z komentarzem typu „у нас говорят...”, zgodnie z którymi Rosja to odwieczny wróg, kraj nędzy, niecywilizowany, uciskany, w stanie nieustającej wojny.

Swój kraj, zgodnie z sądami przytaczanymi we współczesnej prasie rosyjskiej, cudzoziemcy (w tym przypadku wyłącznie Amerykanie) widzą jako klatkę, w której trzeba żyć według narzuconych norm: kupić dom, robić karierę, być jak wszyscy lub znaleźć się poza nawiasem społeczeństwa, kraj agresywnego świata przestępczego i złej demoralizującej wolności. Rosjan, według opinii cudzoziemców (Amerykanów), cytowanych we współczesnej prasie rosyjskiej, charakteryzuje wysoki stopień inteligencji, znajomość najnowszych systemów informacyjnych (uczniowie, studenci), gotowość do udzielania pomocy innym, skłonność do żartów, małomówność, brak uśmiechu, niekomunikatywność, nierzetelność (uczniowie, studenci), brak obiektywizmu w ocenianiu (nauczyciele), nieumiejętność walczenia o swoje prawa u pracodawcy, niepotrzebnie moralizatorska postawa wobec Zachodu. We własnym wizerunku cudzoziemców (Amerykanów) wyłaniającym się ze współczesnej publicystyki rosyjskiej dominuje skłonność do konkurencji, komunikatywność, rzetelność, obiektywizm, gotowość do walki o swoje prawa. W tym pragmatycznym obrazie pojawiają się jednak także nieodłączne elementy „American dream”: romantyzm, poszukiwanie przygód i wreszcie motyw podróży – przyjazd do Rosji, aby w zetknięciu z obcą kulturą odnaleźć siebie. W przebadanych materiałach prasowych zabrakło bezpośrednich wypowiedzi Rosjan o Rosji, znalazły tam się jedynie opinie prasy. Zgodnie z nimi Rosja to kraj, gdzie bardziej szanuje się cudzoziemców niż swoich, znaczną rolę w jego funkcjonowaniu odgrywa „фактор бардака”, a biznes rządzi się zasadami: podatki płacą tylko idioci, nie posmarujesz – nie pojedziesz, robota nie zajac – nie ucieknie, kraj nie dający możliwości urządzenia się i stabilizacji. Paradoksalnie, Rosja to również kraj pozwalający żyć i prowadzić działalność gospodarczą bez konieczności przestrzegania sztucznie utworzonych norm społecznych.

---

⁹ Por. Z. Kałużyński, *Syberia dla Amerykanów*, Polityka (2000) 11 z 11 marca: „Film Michałkowa unika prawdziwej polityki. Parę razy pada wręcz zwrot-slogan o Rosji, która jest jakoby wspaniała, lecz tajemniczo niezrozumiała. Przesada – można zrozumieć”.

Rosjanie postrzegają Zachód (brak tu opinii indywidualnych, w przebadanym materiale wystąpiły jedynie sądy obiegowe, od których prasa się dystansuje) jako kraje wielkich możliwości. Prasa podkreśla złudność tych sądów, przede wszystkim za pomocą ironii językowej. Ukazuje społeczeństwa zachodnie jako zbyt sformalizowane, a sukces w nich – zbyt trudno osiągalny z powodu przesycenia rynku towarami i siłą roboczą. Z sądów, oznaczonych jako obiegowe, w społeczeństwie rosyjskim wyłania się stereotyp Amerykanina jako osoby praktycznej, nic nie robiącej za darmo, przyjaźń, miłość i małżeństwo zastępującej uprawianiem miłości i kontraktem małżeńskim. Rosjanie, którzy byli w Ameryce, obalają ten stereotyp, a za najważniejsze cechy Amerykanów uważają fakt, iż ci ostatni nigdy niczemu się nie dziwią i nie narzekają na życie, umieją też w sądzie walczyć o swoje prawa obywatelskie. W sądach o Amerykanach formułowanych bezpośrednio przez prasę dominuje ich patriotyzm i ideały oraz poszanowanie prawa. Obiegowe sądy Rosjan o przedstawicielach innych narodowości (Szwedzi, Estończycy) wystąpiły w zebranym materiale bardzo nielicznie, ich podstawą była zawsze tylko jedna, jakoby najbardziej dla danej narodowości charakterystyczna cecha i nie były one konfrontowane z opiniami konkretnych osób, a przejawem dystansu prasy wobec nich były komentarze typu: „у нас бытует мнение”. Zgodnie z obiegowymi opiniami Rosjan najbardziej typową cechą wspólną ludzi z Zachodu jest fakt, iż cenią tylko zysk i komfort. Z kolei prasa akcentuje wpływ, jaki stabilizacja i komfort wywarły na zdolności przystosowawcze ludzi z Zachodu – z pewnością nie potrafiliby przystosować się do warunków rosyjskich. W innym miejscu podkreśla łatwość, z jaką cudzoziemcy przejmują w Rosji obyczaje rosyjskie.

Ta ostatnia cecha cudzoziemców posłużyła jako podstawa do wniosków o sądach Rosjan o sobie. Z cech, które rozwijają się u cudzoziemców pod wpływem Rosjan (a więc cech typowych dla samych Rosjan), w prasie wymienia się narzekanie na władzę i rząd, brak dbałości o karierę, zainteresowanie filozofią, zamiłowanie do napojów alkoholowych. Ciekawe jest, iż charakteryzując w ten sposób swoich przez wpływ, jaki wywierają na obcych, prasa odwołuje się do opozycji „człowiek – nieczłowiek” będącej jedną z paraleli opozycji „swój – obcy”. Opozycja „człowiek – nieczłowiek”, realizująca się w dawnych nazwach plemiennych, gdzie członkowie danej grupy nazywają siebie „Ludźmi” czy „Prawdziwymi ludźmi”¹⁰, w badanym materiale przejawia się w ocenianiu zachowań „swoich” jako typowych dla „ludzi”, w opozycji do zachowań „obcych”: „Русская идея лучше всего в Америке проявляется. Знакомится, скажем, американец с компанией наших эмигрантов. Нормальный американец, с идеалами и патриотизмом. А через полгода глядишь – человек человеком: водку пьет, правительство ругает, карьеру уже не строит, наоборот, дзен-буддизм изучает”.

¹⁰ Por. Z. Benedyktowicz, *Portrety obcego*, Kraków 2000, s. 124–125.

Prasa charakteryzuje też Rosjan przez pryzmat ich postawy w zetknięciu z kulturą Zachodu – wymienia się tu marzenie o emigracji, obawę przed etykietką kraju egzotycznego, zbyt uległą postawę wobec skłonnych do moralizowania i pouczeń cudzoziemców, bądź na odwrót – niepotrzebnie moralizatorską postawę w kontaktach z nimi. W sądach sformułowanych przez konkretnych Rosjan o swoich rodakach jako cechy najbardziej typowe wymienia się nieprzestrzeganie prawa, nihilizm i nieumiejętność walczenia o swoje prawa.